

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ TARYBA

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

1973
metai

VILNIUS 1974

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEMICAL BOARD OF
THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1973

VILNIUS

1974

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER — WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1973

VILNIUS

1974

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ГОД
1973

ВИЛЬНИУС

1974

9(TL)
Li 237

Redakcinė kolegija

DOBROVOLSKAS JONAS, JURGINIS JUOZAS, KUN-
CYTĖ NIJOLĖ, MERKYS VYTAUTAS, MILIUS VACYS,
STRAZDŪNAITĖ RITA (sekretorė), SADZIUS HEN-
RIKAS (vyr. redaktoriaus pavaduotojas),
TAUTAVIČIUS ADOLFAS, TYLA ANTANAS, VAITKE-
VIČIUS BRONIUS (vyr. redaktorius), ŽEPKAITĖ
REGINA

Vilnius, Kosciuškos 30
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas

Вильнюс, ул. Костюшки, 30
Институт истории Академии наук Литовской ССР

M $\frac{0164-294}{M851(10)-74}$ Z-74

© LTSR MA Istorijos institutas, 1974

UDK 9(474.5)2

TARYBINIŲ RESPUBLIKŲ PATYRIMO PANAUDOJIMAS, PERTVARKANT LIETUVOS ŽEMĖS ŪKĮ SOCIALISTINIAIS PAGRINDAIS

GIEDRIUS BUTKUS

1940 m. Lietuvoje atkūrus Tarybų valdžią ir Lietuvai įstojus į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą, Komunistų partijai ir respublikos vyriausybei kilo uždavinys pertvarkyti liaudies ūkį socialistiniais pagrindais. Tuo tikslu reikėjo nacionalizuoti žemę, pramonę, bankus, transportą, sudaryti sąlygas gamybinėms jėgoms sparčiai vystytis.

Įgyvendinti socialistinius pertvarkymus mūsų respublikos darbo žmoniems padėjo broliškos tarybinės respublikos. Tarybų Lietuva, įsijungusi į tarybinių tautų šeimą, iš karto galėjo remtis galinga Tarybų Sąjungos materialine bei technine baze. Nuo pirmųjų Tarybų Lietuvos įsikūrimo dienų jai buvo teikiama didelė ekonominė parama ir pagalba kvalifikuotais kadrais. Drauge respublikai buvo perteikiamas didžiulis socializmo statybos Tarybų Sąjungoje patyrimas.

Apie tarybinių respublikų patyrimo panaudojimą, pertvarkant Lietuvos žemės ūkį socialistiniais pagrindais, yra rašę istorikai, ekonomistai, teisininkai¹. Tačiau nė vienas iš jų nekėlė uždavinio išanalizuoti šią problemą kiek išsamiau, o lieti ją tik tiek, kiek tai buvo reikalinga jų nagrinėjamiems klausimams nušviesti.

¹ A. Jefremenk a, Pradinis žemės ūkio kolektyvizavimo laikotarpis pokario Lietuvoje (1947—1948 m.), Už socializmo sukūrimą Lietuvoje, V., 1969, p. 273—285; R. Krutulytė, Žemės ūkio kolektyvizacija Tarybų Lietuvoje, Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija, t. III, 1962, p. 5—23; K. Domaševičius, Tarybinio valstybingumo vystymasis Lietuvoje, V., 1966; A. Bulota, Socialistinės žemės ūkio sistemos sukūrimo ir įtvirtinimo Tarybų Lietuvoje teisiniai pagrindai, Tarybų Lietuvos valstybės ir teisės dvidešimtmetis, V., 1960, p. 142—177; A. Bulota, Lietuvos TSR žemės ūkio socialistinio pertvarkymo ypatumų klausimu, Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Teisė, t. III, 1963, p. 39—54; M. Gregorauskas, Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940—1960, V., 1960; S. Ivanauskaitė-Juonienė, Vietinių valstybinės valdžios organų veikla, ruošiant masinę kolektyvizaciją Tarybų Lietuvoje, Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje, V., 1967, p. 135—139.

Šio straipsnio uždavinys — glaustai apžvelgti, kaip buvo panaudojamas tarybinių respublikų patyrimas, pertvarkant Lietuvos žemės ūkį socialistiniais pagrindais.

Didžiulę reikšmę turėjo Lietuvoje praktiškai pritaikytas žemės klausimo sprendimas, nes išspręsti žemės klausimą — svarbiausią agrarinio klausimo dalį — yra būtina darbininkų klasės ir valstietijos sąjungos sąlyga. Ji ypač svarbi šalyse, kuriose daugumą gyventojų sudaro valstiečiai. Dar 1921 m. Komunistinio Internacionalo III kongrese V. Leninas nurodė, kad Rusijos proletariatui, kaip viešpataujančiai klasei, svarbiausias dabarties uždavinys yra teisingai parinkti priemones, leidžiančias užtikrinti vadovavimą valstietijai ir sudaryti su ja tvirtą sąjungą, atlikti kai kuriuos laipsniškus perėjimus prie stambios suvisuomenintos mašininės žemdirbystės: „... Šis uždavinys priklauso prie sunkiausiųjų socialistinės statybos uždavinių, kurie iškils visoms kapitalistinėms šalims, — gal būt, išskyrus tik vieną Angliją... Todėl pasaulinės proletarinės revoliucijos, kaip vieningo proceso, išsivystymo požiūriu Rusijos gyvenamos epochos reikšmė yra ta, kad būtų praktiškai išmėginta ir patikrinta valstybės valdžią savo rankose laikančio proletariato politika smulkia-buržuazinės masės atžvilgiu“².

Šiuo požiūriu dekretas „Dėl žemės“, kurį priėmė Visos Rusijos Tarybų II suvažiavimas 1917 m. lapkričio 8 d., ir jo nuoseklus įgyvendinimas Tarybų Rusijoje turėjo didžiulę tarptautinę reikšmę. Žemės nacionalizavimas, — rašė V. Leninas, — buvo toks smūgis „vienai privatinės nuosavybės formai... , kurio atgarsiai yra neišvengiami visame pasaulyje“³. Jie pasiekė ir Lietuvą.

1940 m. revoliucinių įvykių dienomis išėjusi iš pogrindžio, Lietuvos Komunistų partija turėjo tiksliai suformuluotą agrarinę programą, kuri rėmėsi lenininio mokymo apie agrarinio klausimo sprendimą ir tarybinėse respublikose sukauptu patyrimu. Ši programa numatė: 1) visos žemės nacionalizavimą; 2) dvarininkų, bažnyčių ir vienuolynų žemės konfiskavimą; 3) konfiskuotos žemės nemokamą perdavimą bežemiams ir mažžemiams valstiečiams; 4) visų vargingųjų ir vidutinių valstiečių skolų anuliavimą⁴.

1940 m. liepos 22 d. Lietuvos Liaudies seimas priėmė deklaraciją, paskelbiančią žemę liaudies, t. y. valstybės, nuosavybe. Jos pagrindą sudarė Lietuvos Komunistų partijos agrariniai reikalavimai.

Žemės nacionalizavimas turėjo milžinišką reikšmę. Jis suteikė galimybę valstybei reguliuoti ekonominius ir socialinius procesus kaime, nu-

² V. I. Leninas, Raštai, t. 32, V., 1955, p. 427—428.

³ Ten pat, t. 13, V., 1952, p. 295.

⁴ Tiesa, 1940.VI.26.

kreipiant juos socializmo keliu. Žemė tapo tvirtu naujų ekonominių santykių pagrindu. Liaudies seimo deklaracija apie žemę — istorinės svarbos dokumentas. Jame atsispindėjo lenininio dekreto „Dėl žemės“ pagrindinės idėjos. Abu šie dokumentai panaikino privatinę žemės nuosavybę, paskelbė žemę esant visos liaudies nuosavybe. Drauge jie numatė individualių valstiečių ūkių egzistavimą. Tačiau Lietuvos Liaudies seimo priimta deklaracija žemės klausimu nebuvo ir negalėjo būti pilna antrajame Visos Rusijos Tarybų suvažiavime priimto dekreto „Dėl žemės“ kopija.

Dekretas „Dėl žemės“ paskelbė dvarininkų, bažnyčios, vienuolynų ir caro šeimos žemių su visu gyvu ir negyvu inventoriumi, sodybiniais pastatais bei visais priklausiniais konfiskavimą ir jų perėjimą valsčių žemės komitetų ir apskričių Valstiečių deputatų tarybų žinion. Buvo įvestas išlyginamasis žemės naudojimas. Lietuvos Liaudies seimo deklaracija nustatė maksimalią privačios žemės normą — 30 ha, o to nebuvo antrojo Tarybų suvažiavimo dekrete. Ji neįvedė išlyginamojo žemės naudojimo. Seimo deklaracijoje nebuvo minimas kolūkių organizavimas. Deklaracija skelbė valstiečių ūkių neliečiamybę, joje nebuvo tiesiogiai kalbama apie kieno nors inventorius ar pastatų nacionalizavimą. Liaudies seimo deklaracijoje buvo garantuotas valstiečių ūkių neliečiamumas, kuris vėliau buvo įtvirtintas Lietuvos TSR konstitucijoje.

Įgyvendindama seimo deklaracija paskelbtą žemės nacionalizavimą ir jos dalies išdalijimą valstiečiams, respublikos vyriausybė 1940 m. liepos 26 d. priėmė nutarimą dėl Valstybinės žemės ūkio komisijos sudarymo ir patvirtino jos darbo taisykles.

Per labai trumpą laiką buvo sudarytas valstybinis žemės fondas. Žemės gavo daugiau kaip 75 tūkst. bežemių ir mažžemių valstiečių. Jiems buvo išskirstyta 393,7 tūkst. ha žemės⁵. Daugiau kaip 45 tūkst. ha žemės buvo palikta valstybiniams ūkiams organizuoti. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1941 m. gegužės 14 d. įsaku buvo panaikinti visi anksčiau iš kaimo gyventojų imti mokesčiai ir rinkliavos ir vietoj jų įvestas žemės ūkio mokestis, apskaičiuojamas nuo bendrų ūkio pajamų. Kaip pagrindas čia buvo paimtas mokestis, nuo 1940 m. veikęs vakarinėse Baltarusijos ir Ukrainos srityse. Darbo valstiečiams buvo nurašyta daug skolų, mokesčių ir pabaudų. Liaudies Komisarų Tarybos nutarimu buvo įvesta nauja žemės ūkio darbininkų samdos tvarka⁶, apribojusi buožių galimybes išnaudoti samdomuosius darbininkus. Tuo pačiu buvo pagerinta žemės ūkio darbininkų padėtis.

⁵ A. Sniečkus, Ataskaitinis pranešimas V-me LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) CK darbą, Kaunas, 1941, p. 21.

⁶ Lietuvos TSR Darbo liaudies komisariato žinios, 1941, Nr. 3.

Visos šios priemonės sustiprino smulkiųjų ir vidutinių valstiečių padėtį, padėjo naujakuriams įsikurti gautoje žemėje.

Partijos politikos kaime pagrindai buvo suformuluoti LKP(b) V suvažiavime: „... Sąjungoje su vidutiniais valstiečiais ir tvirtai remiantis kaimo varguomene, stiprinti socializmo pozicijas kaime“⁷. Čia nesunku pastebėti panašumą į tą politiką, kuri buvo vykdoma kitose tarybinėse respublikose iki ištisinės kolektyvizacijos. Šį darbą sutrukdė prasidėjęs karas.

Po okupacijos žemės ūkio socialistinis pertvarkymas buvo vykdomas toliau. Pokario metais į valstybinį žemės fondą buvo paimta žymiai daugiau žemės, negu 1940 m.: 96 tūkst. valstiečių gavo 688 tūkst. ha žemės. Įgyvendinama žemės reforma, lenininio dekreto „Dėl žemės“ idėjų triumfas Lietuvoje sustiprino respublikos darbininkų klasės ir valstietijos sąjungą, patraukė plačias darbo valstiečių mases į Tarybų valdžios pusę. Po reformos Tarybų Lietuvos žemės ūkis susmulkėjo, jame įsivyravo smulkiaprekė gamyba, mažėjo jo našumas. Vis dėlto šis etapas buvo būtinas, norint patraukti valstiečius žengti socializmo keliu. Leninas yra nurodęs, kad revoliucijos labai „... proletariatas neturi teisės pabūgti laikino gamybos sumažėjimo... Buržua svarbu gamyba dėl gamybos, dirbantiesiems ir išnaudojamiesiems gyventojams visų svarbiausia nuversti išnaudotojus ir užtikrinti sąlygas, leidžiančias darbo žmonėms dirbti sau, o ne kapitalistui“⁸.

Žemės nacionalizavimas, numatytas lenininėje agrarinėje programoje, ir darbo valstiečių aprūpinimas žeme buvo viena iš svarbiausių tolesnio socialistinio Lietuvos žemės ūkio pertvarkymo prielaidų. „... Žemės nacionalizavimas,— nurodė Leninas,— davė daugiausia galimumų proletarinei valstybei pereiti prie socializmo žemdirbystėje“⁹.

Vadovaujantis kitų tarybinių respublikų patyrimu, žemės ūkis Lietuvoje buvo pertvarkomas socializmo pagrindais trimis kryptimis: pirma, organizuojant tarybinius ūkius — socialistinio gamybos būdo žemdirbystėje atramos punktus; antra, kuriant mašinų-traktorių stotis — žemės ūkio techninio perginklavimo bazę; trečia — suburiant valstiečius į kolūkius.

Anksčiau susikūrusių tarybinių respublikų pavyzdys rodė, kad, socialistiškai pertvarkant žemės ūkį, labai reikšmingą vaidmenį atliko tarybiniai ūkiai. Stambių valstybinių ūkių, kurie būtų socialistinės žemės ūkio gamybos pavyzdys, organizavimo svarbą ne kartą yra pabrėžęs V. Leninas. Lenino idėjos apie stambių pavyzdinių ūkių sukūrimą buvo įtvirtintos jau pirmuosiuose Tarybų valdžios dekretuose. Dekrete „Dėl žė-

⁷ A. Sniečkus, Ataskaitinis pranešimas V-me LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) CK darbą, p. 23.

⁸ V. I. Leninas, Raštai, t. 31, V., 1955, p. 133.

⁹ Ten pat, t. 28, V., 1954, p. 284.

mės“ buvo paskelbta, kad „žemės sklypai su *aukštos kultūros* ūkiais: sodai, plantacijos, daigynai, medelynai, šiltadaržiai ir pan. *neturi būti dalijami, bet paverčiami pavyzdiniais* ir perduodami į išimtinį valstybės arba bendruomenių naudojimąsi priklausomai nuo jų dydžio ir reikšmės“¹⁰.

Visos liaudies nuosavybe taip pat turėjo tapti žirgynai, valstybinės bei privačios veislinės gyvulininkystės ir paukštininkystės įmonės.

Tarybinių ūkių uždaviniai konkrečiai buvo nusakyti Visos Rusijos CVK 1919 m. vasario 14 d. „Nutarime apie socialistinę žemėtvarką ir apie priemones pereiti į socialistinę žemdirbystę“, paruoštame, betarpiškai dalyvaujant V. Leninui. Tarybinių ūkių organizavimo tikslai ir uždaviniai yra: 1) pasiekti, kad padidėtų produktų gamyba, keliant žemės ūkį ir plečiant pasėlių plotą; 2) sudaryti sąlygas galutinai pereiti prie komunistinės žemdirbystės; 3) sukurti ir išvystyti kultūrinius agronomijos centrus¹¹.

Panašūs uždaviniai buvo keliami ir 1940—1941 metais įsteigtiems Lietuvos tarybiniais ūkiams. Lietuvos Komunistų partijos V suvažiavimo rezoliucijoje pasakyta: „Buvusių valstybinių žemių ir dvarininkų ūkių bazėje sukurtus tarybinius ūkius paversti pavyzdiniais ūkiais — veislinės gyvulininkystės ir grynarūšių sėklų auginimo židiniai“¹². Buvo sukurtas 51 tarybinis ūkis, turintis 46 tūkst. ha. Organizuojant tarybinius ūkius Lietuvoje, buvo vadovaujama žinomu Lenino nurodymu: „Mes turime pripažinti, kad tikrai visai nedidelę kultūrinių ūkių dalį mes turime paversti tarybiniais ūkiais, kitaip mes bloko su smulkiąja valstietija neturėsime, o tas blokas mums yra būtinas“¹³.

Vykdamt pokarinę žemės reformą, tarybinių ūkių tinklas buvo žymiai išplėstas. Jie ne tik turėjo duoti valstybei daug žemės ūkio produktų, bet ir būti kultūringos žemdirbystės židiniai. Nors tarybinių ūkių darbe, ypač pirmaisiais pokario metais, būta trūkumų, tačiau grupė jų pasiekė nemažų laimėjimų. 1948 m. Žemių, Tauralaukio, Leonpolio, Troškūnų, Ginkūnų ir kai kurie kiti tarybiniai ūkiai dideliuose plotuose gavo daugiau kaip po 20 cnt grūdinių kultūrų iš ha. Už pasiektus laimėjimus tarybinių ūkių darbuotojams Pranui Žmiejauskui ir Antanui Miklušui buvo suteikti Socialistinio Darbo Didvyrio vardai. Jie buvo pirmieji socialistinio darbo didvyriai Lietuvos kaime. Brolišių tarybinių respublikų pavyzdžiu Lietuvoje suorganizuoti tarybiniai ūkiai padėjo padidinti žemės ūkio produk-

¹⁰ Ten pat, t. 26, V., 1954, p. 229.

¹¹ Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам, т. I, М., 1957, p. 101.

¹² Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940—1941 metais. Dokumentų rinkinys, V., 1965, p. 225.

¹³ V. I. Leninas, Raštai, t. 30, V., 1954, p. 168.

tų gamybą ir suvaidino tam tikrą vaidmenį, paruošiant sąlygas valstiečių ūkių kolektyvizacijai.

1940 m. įvykdžius žemės reformą, susikūrė daug naujų valstiečių ūkių. Partija ir vyriausybė teikė jiems didžiulę paramą. Visi valstiečių ūkiai buvo atleisti nuo įsiskolinimo pagal išperkamuosius mokesčius, susijusius su buržuazine žemės reforma, o darbo valstiečiai ir žemės ūkio darbininkai — nuo visų mokesčių, rinkliavų ir baudų liekanų, priskaitytų jiems iki 1940 m. sausio 1 d.; pagaliau valstiečiams ir žemės ūkio darbininkams, valdžiusiems iki žemės nacionalizavimo ne daugiau kaip 5 ha žemės, buvo panaikinti visi nesumokėti mokesčiai ir rinkliavos už 1940 m. Be to, Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba paskyrė naujakuriams 20 mln. litų kreditą. Nežiūrint to, daugeliui naujakurių reikėjo suteikti pagalbą, įdirbant tik ką gautą iš Tarybų valdžios žemę. LKP V suvažiavime buvo pažymėta, kad iš 75,3 tūkst. gavusių žemę valstiečių 30 tūkst. neturėjo arklų ir inventoriaus.

Buvo aišku, kad aprūpinti kiekvieną ūkį žemės dirbimo mašinomis, įrankiais ir traukiamąja jėga neįmanoma. Todėl, taikant kitose tarybinėse respublikose sukauptą patyrimą, buvo imtasi organizuoti mašinų-traktorių stotis ir mašinų-arklių nuomojimo punktus prie jų. Nutarimą, davusį pradžią MTS steigti respublikoje, LKP CK priėmė 1940 m. gruodžio 13 d. Kitose respublikose jau pirmaisiais Tarybų valdžios metais buvo pradėta ieškoti racionaliausių ekonominių ir organizacinių formų, kurios leistų kaip galima efektyviau panaudoti negausią to meto žemės ūkio techniką. Rusijos Federacijoje ir kitose broliškose respublikose traktorių kolonos buvo sukurtos trečiojo dešimtmečio pradžioje. Daugiausia tai buvo kooperatinės įmonės, aptarnavusios valstiečius. Vėliau traktorių kolonas, turėjusias aptarnauti valstiečių ūkius, pradėta steigti prie tarybinių ūkių. 1928 m. TSRS vyriausybės nutarimu Odesos apygardos Ševčenkos tarybiniame ūkyje traktorių kolonos bazėje buvo sukurta pirmoji valstybinė mašinų-traktorių stotis. XVI partinė konferencija (1929 m.), be kitų svarbiausių priemonių, padedančių vykdyti socialistinę kaimo rekonstrukciją, paminėjo kooperatines ir valstybines mašinų-traktorių stotis. Vėliau kooperatinės MTS neteko savo reikšmės ir buvo reorganizuotos. Valstybinės MTS suvaidino didžiulį vaidmenį, pertvarkant TSRS žemės ūkį socialistiniais pagrindais, stiprinant darbininkų klasės ir valstietijos sąjungą. Partija ir vyriausybė MTS išvystyti skyrė didžiules lėšas ir materialinius resursus. Vien 1931 m. buvo įsteigta daugiau kaip 1000 MTS. 1940 m. buvo jau 7069 MTS, kurios turėjo 435 tūkst. traktorių ir 135 tūkst. kombainų.

Kuriant MTS Lietuvoje, buvo plačiai panaudotas kitų respublikų patyrimas darbo organizavimo ir normavimo, kadru ruošimo ir kitose srity-

se. Jis buvo taikomas kūrybiškai, atsižvelgiant į specifines mūsų respublikos sąlygas. Skirtingai nuo kitų tarybinių respublikų, MTS Lietuvoje buvo sukurtos žymiai anksčiau, negu prasidėjo masinis kolūkinis judėjimas. Todėl jos atliko labai svarbų vaidmenį, parengiant prielaidas išsiniam valstiečių ūkių kolektyvizavimui.

Jau pirmaisiais savo veiklos metais MTS ir MANP suteikė darbo valstiečiams gamybinę paramą ir parodė, kad jos yra perspektyvios konkrečiomis Lietuvos sąlygomis, tačiau jų darbą greitai nutraukė prasidėjęs karas.

Pokario metais, nežiūrint sunkių ekonominių ir politinių sąlygų, MTS tinklas buvo ne tik atkurtas, bet ir išplėstas. Broliškos respublikos suteikė didelę pagalbą tiek technika, tiek ir kadrais, tuo pačiu perteikdamos ir didžiulį MTS darbo organizavimo patyrimą. MTS atliko svarbų vaidmenį, atkuriant karo nuniokotą respublikos žemės ūkį. 1947 m. jų paslaugomis pasinaudojo daugiau kaip 45 tūkst. valstiečių ūkių¹⁴.

1949—1952 m. MTS buvo valstiečių ūkių kolektyvizacijos atramos punktai ir palapsniui tapo kolūkių materialinės bei techninės bazės pagrindu. Jų patarnavimais jau tada naudojosi dauguma kolūkių. Žymiai padidėjo laukų darbų mechanizavimas. MTS techniškai perginklavo žemės ūkį. 1949—1952 m. MTS skaičius išaugo nuo 77 iki 127, o traktorių jose — nuo 1718 iki 5406¹⁵.

MTS teikė kolūkiams ne tik gamybinę, bet ir organizacinę pagalbą. Iki 1950 m. mašinų-traktorių stotyse buvo direktorių pavaduotojai politiniams reikalams, kurie rūpinosi partiniu organizaciniu ir politiniu darbu ne tik pačiose mašinų-traktorių stotyse, bet ir visoje jų aptarnaujamoje zonoje. 1950—1953 m. prie MTS veikė politiniai skyriai. Socializmo statybos metais partija ne kartą pasinaudojo politskyriais kaip ypatinga organizacijos forma. Vienu ar kitu laikotarpiu jie buvo sudaromi svarbiausiuose liaudies ūkio baruose. Mašinų-traktorių stotyse politskyriai buvo įkurti 1933—1934 ir 1941—1943 m. Tai buvo partiniai valstybiniai organai, jų viršininkai tuo pat metu buvo MTS direktorių pavaduotojai. Savo organizacine struktūra Lietuvos MTS politskyriai buvo panašūs į kitų respublikų MTS politskyrius, veikusius Didžiojo Tėvynės karo metais. Lietuvos TSR mašinų-traktorių stočių politskyriai atliko didelį darbą, stiprindami kolūkius organizaciniu ir ūkiniu atžvilgiais, ugdydami naujus kadrus, kurdami ir stiprindami kolūkių partines bei komjaunimo organizacijas.

Svarbų vaidmenį, įtraukiant valstietiją į socializmo statybą, suvaidino žemės ūkio kooperacija. „Niekad ir niekur kooperacija neturėjo tokios

¹⁴ Lietuvos TSR Žemės ūkio ministerijos archyvas, f. 1, ap. 5, b. 3, l. 5.

¹⁵ M. Gregorauskas, min. veik., p. 322.

milžiniškos ir lemiamos reikšmės statant socializmą, kaip po proletariato pergalės prieš savo klasinį priešą ir ypač tokioje šalyje, kaip mūsų, su didžiuliu smulkiuoju valstiečių ūkiu, kurio jokiais kitais būdais negalima atvesti į socializmą, kaip tikslai su kolektyvinių organizavimo formų pagalba, t. y. su vartotojų kooperacijos ir gamybinės kooperacijos pagalba“¹⁶, — sakoma RKP(b) XIII suvažiavimo rezoliucijoje.

Lietuvos Komunistų partija, remdamasi broliškų respublikų patyrimu, nuo pat pirmųjų Tarybų valdžios atkūrimo dienų daug dėmesio skyrė kooperacijai vystyti. LKP(b) V suvažiavimas nurodė, kad vartotojų kooperacija turi patraukti „... kaimo darbo mases prie aktyvaus dalyvavimo socialistinėje statyboje, kaip prekių apyvartos sferoje, taip ir paruošiant valstiečius gamybinei kooperacijai“¹⁷.

Vykdamt šį nutarimą, į vartotojų kooperatyvus buvo suburta apie 330 tūkst. naujų narių¹⁸, daugiausia iš darbininkų, smulkiųjų ir vidutinių valstiečių tarpo. Gamybinės kooperacijos srityje svarbiausia grandis buvo pieno perdirbimo bendrovės, kurias jungė „Pienocentras“. Čia buvo atlikti reikiami pertvarkymai. Buržuazinės kredito kooperacijos sistema Lietuvoje taip pat galėjo būti panaudota kaip pagrindas naujai kredito kooperacijai. Žemės ūkio kredito kooperacija Lietuvoje buvo organizuojama tokiais pat pagrindais, kaip kitose tarybinėse respublikose, kur nuo 1929 m. ji buvo pertvarkyta, vadovaujantis VKP(b) CK 1929 m. birželio 27 d. nutarimu: aukštutinė jos grandis buvo valstybinė, žemutinė — kooperacinė.

Nuo pat pirmųjų pokario dienų daug dėmesio buvo skiriama kooperacijai atkurti ir išvystyti. Buvo atgaivinta kooperatyvų sąjunga „Linas“, atnaujinta žemės ūkio kredito kooperatyvų, kooperatinių pieno perdirbimo bendrovių veikla. Buvo suorganizuotos atitinkamos kooperatyvų sąjungos, kurios turėjo vadovauti įvairiems kooperatiniams susivienijimams. LKP(b) CK XIII plenume, įvykusiame 1947 m., buvo pareikalauta, kad partinės ir tarybinės organizacijos daugiau dėmesio skirtų žemės ūkio kooperacijai, kad būtų sukurtos stiprios žemės ūkio draugijos. Draugijų ir jų narių skaičius sparčiai augo. 1949 m. sausio 1 d. buvo 505 žemės ūkio draugijos su 54,3 tūkst. narių¹⁹.

Respublikos patirtis dar kartą parodė, kad kooperavimas ir kolektyvizacija yra glaudžiai susiję, tai vieningas procesas, kuris vystosi kylančia linija, o tiekimo bei realizavimo funkcijas palaipsniui pakeičia gamy-

¹⁶ TSKP suvažiavimų, konferencijų ir CK plenumų rezoliucijose ir nutarimuose, d. II, V., 1956, p. 38.

¹⁷ Lietuvos KP(b) V suvažiavimo rezoliucija pagal Lietuvos KP(b) CK ataskaitinį pranešimą, Kaunas, 1941, p. 8.

¹⁸ M. Gregorauskas, min. veik., p. 97.

¹⁹ 20 metų Tarybų Lietuvos liaudies ūkiui, V., 1960, p. 46.

binės funkcijos. Pirmieji Tarybų Lietuvos kolūkiai, pavyzdžiui, Kėdainių apskrities Krakių valsčiuje ir kai kuriose kitose vietose, buvo organizuojami kooperacijos draugijų bazėje. Plečiantis kolektyvizacijai, žemės ūkio kooperacijos draugijos buvo pertvarkomos į kolūkius.

Leninas mokė, kad išeitį iš skurdo galima rasti tik visuomeniniame kolektyviniame ūkyje, bet „perėjimas nuo pavieninių ūkių prie visuomeninio žemės dirbimo,— nurodė jis,—... negali būti įgyvendintas iš karto“²⁰. Komunistų partija turėjo įtraukti valstiečius į socializmo statybą savanoriškos kolektyvizacijos keliu, tačiau tai buvo galima atlikti, tik sudarius atitinkamas ekonomines, socialines ir ideologines sąlygas. Čia buvo svarbi anksčiau socializmo keliu pasukusių respublikų patyrimo propaganda. Jau 1940 m. Lietuvos Komunistų partija atliko tam tikrą darbą, supažindindama valstiečius su kolektyvizacijos idėjomis. Kalbėdamas per radiją 1940 m. gruodžio 31 d., Lietuvos KP(b) CK sekretorius A. Sniečkus nurodė, kad pažangūs darbo valstiečiai labai domisi kolūkais, tačiau dar ne visi pakankamai gerai supranta jų reikšmę ir pranašumus. Pagal Lietuvos TSR konstituciją kolūkius galima organizuoti tik savanoriškumo pagrindu. „Tačiau lygia greta reikia valstiečiams aiškinti, kad tie, kurie panorės susiburti į kolektyvinius ūkius, gaus organizacinę pagalbą ir iš tarybinės valdžios“²¹. Siekdama plačiai paskleisti broliškų respublikų kolūkių patyrimą, taip pat duoti atkirtį buržuazinių nacionalistų antikolūkinei kampanijai, partija pasitelkė visas propagandos priemones: periodinę spaudą, radiją, knygas, paskaitas. Laikraščiai ir žurnalai daug rašė apie kolūkių gamybą, pirmaujančius kolūkius ir kolūkiečius spartuolius. Žurnale „Žemės ūkis“ 1940 m. Nr. 9—11 buvo išspausdinti žemės ūkio artelės įstatai. 1940 m. lapkričio 1 d. straipsnyje „Kolchozinio kaimo stachanoviečiai“ „Tiesa“ plačiai papasakojo apie kolūkinio kaimo pirmūnus. 1941 m. sausio 17 d. straipsnyje „Kolchozo keliai“ buvo aprašytas Gorkio srities „Iskros“ kolūkio patyrimas. Spauda propagavo Maskvoje vykusią žemės ūkio parodą, į kurią buvo organizuotos respublikos valstiečių ekskursijos. „Tiesa“, „Valstiečių laikraštis“ ir kiti laikraščiai bei žurnalai atpasakodavo ekskursijų dalyvių įspūdžius, jų susižavėjimą kolūkių laimėjimais, spausdindavo ir teorinius straipsnius žemės ūkio socialistinio pertvarkymo klausimais. 1940 m. pradėjęs eiti „Valstiečių laikraštis“ Nr. 1—6 išspausdino Lenino „Pranešimą apie darbą kaime“ VIII partijos suvažiavime, „Vilniaus balsas“ 1941 m. gegužės 8—9 d. numeriuose — Lenino straipsnį „Apie kooperaciją“. „Valstiečių laikraštyje“ reguliariai buvo aiškinami pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai.

²⁰ V. I. Leninas, Raštai, t. 28, p. 313.

²¹ Tiesa, 1941.I.4. d.

Daug dėmesio tarybinių respublikų patyrimo žemės ūkio kolektyvizavimo srityje propagavimui paskyrė LKP(b) V suvažiavimas. Ataskaitiniame pranešime apie LKP(b) CK darbą buvo nurodyta, jog „partijos, visų jos organizacijų uždavinys yra plačiai aiškinti masėms tiesą apie kolektyvinius ūkius“²². Suvažiavime buvo kritikuotos tos partinės organizacijos, kurios mažai dėmesio skyrė kolektyvizacijos idėjoms populiarinti valstiečių tarpe ir nedavė atkirčio antikorūkinėms paskaloms. „Reikia plačiai aiškinti biedniokams ir vidutiniokams žemės ūkio artelės įstatus, artelinio ūkio vedimo pranašumus,— beliu sakoma suvažiavimo rezoliucijoje,— populiarizuoti TSRS kolchozinės santvarkos pasiekimus ir vesti griežtą kovą prieš buožišką, antikorchozinę agitaciją“²³.

Po LKP(b) V suvažiavimo kolūkinės santvarkos patyrimo propaganda buvo sustiprinta. 10 tūkst. egz. tiražu buvo išleisti „Pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai“. Valstiečių domėjimasis kolūkine santvarka buvo labai didelis. Tai rodo ir tas faktas, kad po kelių dienų įstatų knygynuose jau nebuvo galima gauti. Pakartotinai artelės įstatus 73 tūkst. egz. tiražu išleido „Valstiečių laikraštis“.

1941 m. pavasarį Lietuvoje buvo susikūrę jau 14 kolūkių, o iniciatyvinių grupių buvo dar daugiau. Teisinis pagrindas kolūkiams organizuoti buvo pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai, kurie tuo metu Tarybų Sąjungoje turėjo įstatymo galią. Tarybų Lietuvos teritorijoje jie įsigaliojo kaip visasąjunginis įstatymas²⁴. Kolūkinis judėjimas nebuvo masinis, bet galėjo greitai laiku tokiu tapti. Klasingas hitlerinės Vokietijos užpuolimas ir laikina respublikos okupacija nutraukė sėkmingai prasidėjusią valstiečių ūkių kolektyvizaciją.

Išvadavus Lietuvą iš hitlerinės okupacijos, sukolektyvinti valstiečių ūkius nebuvo pirmaeilis uždavinys kaime. Lietuvos Komunistų partija ir respublikos vyriausybė rūpinosi visų pirma atkurti žemės ūkio gamybą bei tarybinę žemėvaldą. Tačiau tai nereiškia, kad tuo metu nebuvo vykdomas politinis aiškinamasis darbas, kad partija neruošė prielaidų kaimo kolektyvizavimui.

Klasiniai priešai, norėdami sukompromituoti kolektyvizacijos idėjas valstiečių tarpe, stengėsi apšmeižti kolūkinę santvarką, visaip išpūsdami pokarinius sunkumus. 1946 m. Rostovo, Charkovo, Voronežo ir kai kurias kitas RTFSR bei Ukrainos TSR sritis ištiko baisi sausra²⁵. Žuvo derlius, gyvuliai, susidarė sunkumų, aprūpinant gyventojus maistu. Buožės pasinaudojo ir šia stichine nelaime, kad šmeižtų kolūkius. Todėl itin

²² A. Sniečkus, Ataskaitinis pranešimas V-me LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) CK darbą, p. 27.

²³ Ten pat, p. 18.

²⁴ A. Bulota, min. veik., p. 150.

²⁵ Tiesa, 1948.III.18.

veiksminga buvo kitų respublikų kolūkių laimėjimų propaganda. Labai veiksminga ir plačiai taikyta darbo forma buvo valstiečių ekskursijos į broliškų respublikų kolūkius. Viena iš pirmųjų tokių ekskursijų, susilaukusi plataus atgarsio respublikos darbo valstiečių tarpe, buvo Vilniaus, Kauno, Biržų, Raseinių, Marijampolės apskričių žemdirbių išvyka į Baltarusijos TSR kolūkį „Rasvet“. „Tiesa“ ir „Valstiečių laikraštis“ plačiai aprašė šią kelionę, išspausdino ekskursijos dalyvių įspūdžius. Raseinių apskrities valstietis I. Vaicekuskas „Tiesoje“ rašė: „Žemė dirbama mašinomis, viskas atliekama laiku. Kolektyvinis ūkis gali daryti dideles išlaidas, kad pagerintų savo produkciją. Juk praėjo tik dveji metai nuo vokiškosios okupacijos, o kolektyvinio ūkio laukai jau duoda šimtapūdį derlių“²⁶. Broliškų respublikų pirmaujančių kolūkių patyrimas buvo aprašomas laikraščiuose ir žurnaluose.

1944 m. atskiru leidiniu buvo išleistas V. Lenino veikalas „Apie kooperaciją“; 1947 m. išėjo antrasis jo leidimas. 1947 m. 50 tūkst. egz. tiražu buvo išleisti „Pavyzdiniai žemės ūkio artelės įstatai“. Buvo leidžiamos knygos ir brošiūros, propaguojančios kitų respublikų kolūkių pasiekimus. 1947 m. buvo išspausdinta M. Kalinino brošiūra „Apie kolektyvinių ūkių santvarką ir kolektyvinių ūkių valstietes“. 1948 m. skaitytojus pasiekė apybraižų apie broliškų respublikų kolūkių gyvenimą rinkinys „Kolektyvinių ūkių keliu į laimingą gyvenimą“. Vien per 1948 m. ir 1949 m. pirmą pusmetį buvo išleistos 26 knygos kolūkinės statybos klausimais bendru 300 tūkst. egz. tiražu. Plačiai buvo skaitomos paskaitos kaimą dominančiais klausimais. Politinis aiškinamasis darbas, kolūkinės santvarkos patyrimo ir laimėjimų propagavimas valstiečių tarpe buvo, be abejo, viena iš pagrindinių priežasčių, dėl kurių 1947 m. Lietuvoje atgimė kolūkinis judėjimas. Žemės ūkio artelė iš karto tapo pagrindine Lietuvoje kuriamų kolūkių forma. Bendro žemės dirbimo draugijos, nors ir buvo kai kur steigiamos, plačiau neprigijo, o komunos visai nebuvo organizuojamos.

Lietuvos Komunistų partijos VI suvažiavime, įvykusiame 1949 m., buvo padaryta išvada, kad „... mes turime visus galimumus artimiausiais metais pasiekti kolektyvinių ūkių santvarkos pergalę mūsų respublikoje“²⁷. Tie galimumai, kaip pažymėjo LKP(b) CK sekretorius A. Sniečkus, tai „... didžiulė pagalba, kurią teikia VKP(b) CK ir sąjunginė vyriausybė, mechanizuojant Lietuvos TSR žemės ūkį, ilgametis kolektyvinių ūkių statybos broliškose respublikose ir pirmųjų kolektyvinių ūkių Lietuvoje darbo patyrimas, darbo valstiečių politinio sąmoningumo augimas“²⁸.

²⁶ Ten pat, 1946.IX.12.

²⁷ LKP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimas LKP(b) VI-me suvažiavime, Tiesa, 1949.II.17.

²⁸ Ten pat.

Kaip matome, Lietuvos Komunistų partijos VI suvažiavimas, įėjęs į mūsų respublikos istoriją kaip ištisinio valstiečių ūkių kolektyvizavimo suvažiavimas, didžiulę reikšmę, pertvarkant krašto žemės ūkį socialistiniais pagrindais, skyrė broliškose respublikose sukaupiamam patyrimui ir jo pritaikymui Lietuvoje. Vykdamas LKP(b) VI suvažiavimo nutarimą, jau 1949 m. buvo pereita prie ištisinio kolektyvizavimo ir, juo remiantis, prie buožijos kaip klasės likvidavimo.

Anksčiau susikūrusių tarybinių respublikų patyrimas žymiai palengvino ir paspartino Tarybų Lietuvos žemės ūkio socialistinį pertvarkymą, padėjo išvengti kai kurių klaidų ir sunkumų.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОПЫТА СОВЕТСКИХ РЕСПУБЛИК В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ ПРЕОБРАЗОВАНИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ЛИТОВСКОЙ ССР

Г. БУТКУС

Резюме

После восстановления Советской власти в Литве перед Коммунистической партией стояла сложная задача социалистического преобразования сельского хозяйства, в решении которой широко применялся опыт, накопленный старшими советскими республиками.

Вышедшая из подполья в 1940 г. Компартия Литвы имела четко выработанную аграрную программу, которая была подготовлена в духе ленинского учения о решении аграрного вопроса и нашла свое отражение в декларации Народного сейма о земле, принятой 22 июля 1940 г. Важнейшим пунктом декларации было провозглашение всей земли государственной собственностью. Декларация объявляла о наделении землей безземельных и малоземельных крестьян, но в отличие от ленинского декрета «О земле» в ней не говорилось об уравнительном разделе земли и устанавливалась норма, ограничивавшая крестьянское землепользование тридцатью га.

На помощь Советской Литве пришел опыт других братских республик в области кооперирования крестьян, колхозного строительства, создания совхозов и машинно-тракторных станций. Пропаганда опыта колхозного строительства была одной из важнейших предпосылок коллективизации в Литве. Использование этого опыта обусловило быстрые темпы коллективизации крестьянских хозяйств и создание государственного сектора в сельском хозяйстве.